

7. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони ґрунтів в Україні / П. Ф. Кулинич // Земельне право. Бюлетень Міністерства юстиції України. – № 2 (88). – 2009. – С. 79-88.
8. Луняченко А. В. Земли сельскохозяйственного назначения: правовой режим использования гражданами на праве собственности / А. В. Луняченко. – Одесса: Латстар, 2002. – С. 27.
9. Мисник Н. Н. К понятию земельного участка / Н. Н. Мисник // Государство и право. – 2005. – № 10. – С. 57-66.
10. Мунтян В. Л. Правова охорона ґрунтів Української РСР / В. Л. Мунтян. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 28-29.
11. Петров В. В. Формы земельной собственности и предмет земельного права / В. В. Петров. // Вестник МГУ. – 1992. – № 5. – С. 30.
12. Позняк С. П. Ґрунтовий покрив / С. П. Позняк // Екологічна енциклопедія Т. 1. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2006. – С. 250-251.
13. Титова Н. І. Землі як об'єкт правового регулювання / Н. І. Титова // Право України. – 1998. – № 4. – С. 12.
14. Чубуков Г. В. Земельная недвижимость в системе российского права / Г. В. Чубуков // Государство и право. – 1995. – № 9. – С. 42-51.
15. Шейнин Л. Б. Почва как особый объект права государственной собственности / Шейнин Л. Б. // Правоведение. – 1995. – № 2. – С. 161 - 164.

УДК 340.123(477).19"

Кормич А. І., НУ «ОЮА»

СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНИЦЬКО-ПРАВОВИХ КОНЦЕПЦІЙ УКРАЇНИ ХХ ст. ТА ЇХ ВПЛИВ НА СУЧАСНИЙ ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС

У статті проаналізовані погляди на проблеми державності теоретиків і державно-політичних діячів України ХХ століття. Показаний їх вплив на формування сучасних тенденцій правової і політичної теорії і практики.

В статье проанализированы взгляды на проблемы государственности теоретиков и государственно-политических деятелей Украины XX века. Показано их влияние на формирование современных тенденций правовой и политической теории и практики.

The article provides the analyses of the main views on the state building created by the Ukrainian politicians and scientists of the 20th century. Their influence upon the modern trends of law and political theories is also reviewed.

Основні ідеї щодо державотворчих процесів в сучасній українській науковій правовій думці значною мірою базуються на підходах та принципах, започаткованих провідними теоретиками та державними діячами України протягом ХХ століття.

Центральною постаттю в українській політико-правовій думці кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. був **Михайло Сергійович Грушевський** (1866 – 1934), видатний український історик, політико-правовий діяч, автор кількох конституційних проектів та майже 2000 наукових праць. [1. 3.] Його основна робота – десяти томна «Історія України-Руси» – найбільша наукова праця про український народ, яка увійшла до скарбниці світової історіографії. Цю роботу називають історичним посвідченням чи паспортом українського народу. В ній М. Грушевський завершив концептуальне обґрунтування політичної та правової історії українства. М. Грушевський відкинув традиційну схему і московську династичну генеалогію С. Соловйова, В. Ключевського, довівши, що українці, росіяни і білоруси походять не з однієї «колиски», а кожний із них має власне коріння.

Історію України М. Грушевський веде від Київської Русі через Галицько-Волинське князівство, далі – литовсько-руську добу, період визвольних змагань козацько-гетьманських часів і утвердження козацької держави.

За М. Грушевським період Київської держави є давнім періодом української політико-правової історії, київські князі – українськими князями, культура ХІ – ХІІ ст. – українською культурою. Договори Київської Русі з Візантією, «Руська правда» – українське право. Саме українські племена започаткували Київську державу.

Завдяки старанням М. Грушевського значно просувалась уперед теорія і практика українського конституціоналізму. 17 березня 1917 р. було створено орган державного управління – Центральну Раду, президентом (головою) якої обрали Михайла Грушевського. Центральна рада прийняла чотири Універсали, що визначали статус держави та її основні принципи функціонування. При цьому зміна статусу відбувалась надзвичайно динамічно, від автономії до самостійності, що супроводжувалось гострою політичною боротьбою.

Перший універсал (червень 1917 р.) був спрямований на розвиток тенденцій самоврядування: «Не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям».

Другий Універсал (липень 1917 р.) проголошував прагнення України до автономії, з широкими правами для всього населення. Це, зокрема, право на справедливе представництво у Центральній раді інших народів, які живуть в Україні; право формування перших окремих військових частин України. Так закладались основи розбудови багатонаціональної держави та необхідності відстоювати і захищати її.

Третій Універсал (листопад 1917 р.) проголошував Україну Українською Народною республікою (УНР) у складі Російської республіки. Було поставлено питання про негайні мирні переговори з Радою народних комісарів Росії. Проголошувалися всі демократичні свободи: «слова, друку, віри і т. д.». Тобто, демократичні принципи проголошувалися не тільки як теоретичні постулати, а і як безпосередні засади практики державотворення.

Утвердження таких засад не могло обійтись без супротиву. У грудні 1917 р., в Харкові, більшовики скликали І Всеукраїнський з'їзд Рад, де заявили, що з'їзд Рад робітників і солдат оголошує рішучу боротьбу Центральній Раді і що Україна це не УНР, а частина Російської Республіки. 25 грудня 1917 р. було проголошено, що в Україні встановлюється Радянська влада і діють тільки закони Російської Федерації, а місто Харків визначалось столицею Радянської України.

У відповідь на ці дії 22 січня 1918 р. Центральною Радою в місті Києві був проголошений Четвертий Універсал, в якому заявлялось, що УНР стає «самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу».

29 квітня 1918 р. відбулось останнє засідання Центральної Ради, на якому ухвалено проект Конституції УНР. Нова Конституція УНР передбачала посаду президента. Відповідну посаду, як голова Центральної Ради, на цей час обіймав М. С. Грушевський. Тому його вважають Першим президентом України.

Аналогічні державотворчі процеси відбувались і на інших українських землях. 1 листопада 1918 р. у Львові землі, які були під Австро-Угорщиною, Польщею, проголошуються Західно-Українською Народною Республікою. Першим президентом ЗУНР став Кость Левицький, а потім Євген Петрушевич.

22 січня 1919 р. в Києві проголошується Акт возз'єднання УНР і ЗУНР в єдину соборну Україну. Так державотворчі ідеї впроваджувались у практику.

В цей складний період національно-визвольних змагань та у наступні роки теорії державності розвивались як в самій Україні, так і за її межами, коли багато теоретиків і політичних діячів України вимушено стали емігрантами.

У 20-ті роки ХХст. розвиток політико-правової думки в Україні пов'язувався, в першу чергу, з іменами М. Міхновського, В. Липинського, Д. Донцова, В. Винниченка та ін.

Микола Міхновський (1873 – 1924) відомий як автор промови «Самостійна Україна», що стала програмною платформою РУП з 1900 р., тобто з часу її створення, і один з ймовірних розробників проекту «Основного закону Спільки народу українського» [4, 262]. М. Міхновський вважав, що кожна нація прагне самовиявлення у формі незалежної самостійної держави. Державна самостійність – це головна умова існування нації. Державна незалежність – це національний ідеал у системі міжнародних відносин. М. Міхновський розкрив негативну роль Російської імперії стосовно до України: примусове нищення української мови, насадження російської культури, жорстокі репресії щодо українства, зневажання свободи совісті, недотримання особи, інших природних прав людини.

На цій підставі Микола Міхновський висунув досить радикальні гасла:

1. «Україна для українців, і доки хоч один ворог-чужинець залишається на нашій території, ми не маємо права покласти зброю». 2. «Візьмемо силою те, що належить нам по праву, але відняте від нас теж силою». 3. «Вперед! Бо нам ні на кого надіятись і озиратись назад». 4. «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат до Кавказу!» Завдання «розплющення очей у рабів, – небезпечне для панів», на думку М. Міхновського, повинна вирішувати національна інтелігенція, застосовуючи як мирні, так і збройні засоби боротьби. Різні трактовки цих ідей дозволяють використовувати їх як у прогресивних, так і в радикальних діях.

Творення національної української державності було змістом життя видатного українського мислителя **Вячеслава Липинського** (1882 – 1931). [5] В його класичній політико-правовій роботі «Листи до братів-хліборобів» запропонована логічна схема й правова теорія державності. В. Липинський виступив як самостійник та монархіст. За своє життя він двічі змінював свої політико-правові

погляди: один раз – у бік демократії, другий раз – до конституційної монархії, що будується на національній специфіці.

На думку В. Липинського сильна влада має зосереджуватися в руках однієї особи, яка очолювала б державну оборону і через Кабінет Міністрів – державну адміністрацію. Її влада обмежується двома законодавчими палатами: нижча – з'їзд Рад окремих земель, яка представляє інтереси територій, вища – трудова Рада, що представляє інтереси державні – інтереси праці.

В. Липинський виступив за встановлення правової монархії у традиційній формі гетьманату. Такий державний устрій докорінно відрізняється від московської централізації, яка спирається на необмежену владу монарха і терор, і від польської монархії, де король завжди був маріонеткою шляхти.

Особливістю і позитивним елементом національного консерватизму В. Липинського була ідея політичної інтеграції як засобу творення незалежної національної держави. Нація для нього – це всі громадяни держави. За схемою В. Липинського існують такі форми державного устрою:

1. «Демократія» – державна влада за цих умов потрапляє до рук «багатіїв-плутократів» або до рук найнятих ними політиків-професіоналів з-поміж інтелігенції. Державна влада стає знаряддям реалізації не народних, а приватних інтересів окремих осіб чи угруповань. Це підриває основи дисципліни і правопорядку.

2. «Охлократія» – форма державного устрою або тип, який В. Липинський відносить до революційної диктатури, фашизму, більшовизму. Для цієї системи характерне зосередження політичної і духовної влади в одних руках. У минулому «охлократія» складалася з кочовиків, а в новітні часи з декласованих елементів. За такого державного устрою панівною стає монолітна військово-бюрократична ланка, яка легко маніпулює юрбою.

3. «Класократія» – форма державного устрою, яка відзначається рівновагою між владою і свободою, між силами консерватизму і прогресу. В основу такого устрою повинна бути покладена правова, «законом обмежена і законом обмежуюча» конституційна монархія. На чолі держави має бути монарх (гетьман), влада якого передається в спадок і є легітимною. Для В. Липинського ця форма найприйнятніша.

Одне з основних положень політико-правової концепції В. Липинського полягає в тому, що державу можна будувати тільки за ініціативою «еліти». Саме вона здатна повести за собою пасивну

більшість. Її теорія еліт за оригінальністю стоїть в одному ряду з класиками політико-правової концепції теорії еліт Г. Моска, В. Парето і Р. Міхельса.

В. Липинський у своїй політико-правовій концепції стверджував, що тільки власна держава, збудована українською нацією на своїй етнографічній території, врятує її від економічного розпаду та кривавої анархії. І будувати її треба самим українцям: «Ніхто нам не збудує держави, коли собі самі не збудуємо, і ніхто за нас не зробить нації, коли ми самі нацією не хочемо бути».

Д. Донцов, В. Липинський, І. Рудницький, В. Винниченко, перебуваючи в політичній еміграції, змогли розвивати свої політико-правові вчення. Ідеї самостійної України, проголошені М. Міхновським і його послідовниками, зумовили розвиток української державотворчої правової ідеології, побудованої на національних ідеях.

Досить неоднозначну і суперечливу концепцію нового, так званого «інтегрального націоналізму» створив доктор права, публіцист, журналіст *Дмитро Донцов* (1883 – 1973) [2]. Найвідоміші його праці: «Історія розвитку української державної ідеї» (1917 р.), «Мазепа і мазепинство» (1919 р.), «Підстави нашої політики» (1921 р.), «Націоналізм» (1926 р.), «Дух нашої давнини» (1944 р.), «Хрест проти диявола» (1948 р.), «Правда прадідів Великих» (1953 р.), «Московська отрута» (1955 р.), «За яку революцію» (1957 р.), «Дві літератури нашої доби» (1958 р.), «Незримі скрижалі Кобзаря» (1961 р.), «Хрестом і мечем» (1967 р.), «Клич доби» (1968 р.).

Особливого розвитку політико-правові ідеї Д. Донцова набувають у праці «Націоналізм», у якій він обґрунтовує власний підхід до утвердження нації. Він заповів основи в українській політико-правовій думці теорії так званого «інтегрального націоналізму». На початку ХХ ст. «інтегральний націоналізм» поширюється не тільки в Західній, а й в Східній Європі. Найбільший вплив ця теорія мала в запізнілих націях (Німеччина, Італія, Японія). Характерні риси «інтегрального націоналізму» – крайній радикалізм, войовничість, експансіонізм.

Дмитро Донцов головну увагу приділяв створенню української нації як самосвідомої, суспільної, культурної, правової і політичної одиниці, що є передумовою створення власної держави. В роботі «Націоналізм» він визначив основні вимоги націоналізму: 1. Воля до життя. 2. Воля до влади. 3. Воля до експансії. 4. Романтизм. 5. Догматизм.

Д. Донцов намагався обґрунтувати українську самостійницьку політику: 1. Внутрішню (виховання на засадах західної культури). 2. Зовнішню (повна сепарація від Росії). На початку своєї діяльності Д. Донцов стояв на позиціях соціал-демократії, активно вів пропаганду марксистських теорій, але згодом зневірився і розчарувався в них. Пізніше знайшов собі іншого кумира – Ф. Ніцше. Він був у захопленні від більшовиків, фашистів, вказуючи на те, що вважає прийнятним для української боротьби за державність: треба брати приклад з того, як вони захопили владу.

Головним у житті окремої людини Д. Донцов вважав не інтелект, а волю з її виявами самолюбства, ненависті, любові. Для створення і виховання «нової людини», яка б горіла любов'ю до своєї нації, важливим і позитивним є ірраціоналізм, експансія, насильство, фанатизм. Така «нова людина» повинна визнавати моральним лиш те, що зміцнює її силу та забезпечує зростання.

Концепція «інтегрального націоналізму» Д. Донцова включає, як він сам вказував, три вихідних елемента: 1) Росія – найголовніший ворог України. 2) Селянство – хребет нації і держави. 3) Необхідність сильного відчуття мети і волі. Ідеал Д. Донцова – державний лад у вигляді «селянської дрібнобуржуазної республіки». Націоналістична політико-правова ідеологія Д. Донцова дала поштовх розвитку тієї суспільно-політичної та правової думки, що сповідувала принципи: мета виправдовує засоби. Цієї думки дотримувались проповідники радикального українського націоналізму. Однак радикальний націоналізм ніколи не був ані першим, ані основним носієм української національної ідеї.

Значно популярнішими були центристсько-зважені підходи до національного державотворення. Наприклад, політико-правова концепція *Володимира Винниченка* (1880 – 1951), закладена у праці «Відродження нації» [4, 265]. Перебуваючи у вимушеній еміграції в 1920 р., він приїздить до Москви, де намагався порозумітися з більшовицьким урядом на чолі з Леніним щодо подальшої долі суверенітету України. Його не зрозуміли ні в Москві, ні в еміграції. Він намагався знайти вихід з тієї непростой політичної ситуації. Пише унікальний твір у 1949 р. «Заповіт борцям за визволення», в якому відображена еволюція його політико-правових поглядів на засоби й методи боротьби за незалежність України. Перший заповіт полягає в тому, що незалежну Україну слід творити в Україні, а не поза її межами. Друга заповідь – необхідність орієнтації на розв'язання національно-державного питання України не через війну, а через мир.

В. Винниченко робить висновок, що причина жорстокості суспільно-політичного розвитку – в самій людині. А щоб зробити життя справедливим і рівноправним, слід оновити все, що становить єство людини, – психіку, душу, мораль, побут, родину і навіть систему харчування. Тільки оновлена людина стане спроможною змінити світ.

Поразка національної революції змінила умови формування поглядів на державу і право. Як розвивалася політико-правова думка безпосередньо в радянській Україні? Відповідь на це питання дав командувач Червоної армії Лев Троцький, який відкрито заявив, що «радянська влада протрималася на Україні до сих пір (і протрималася нелегко) в основному силою Москви, великоруських комуністів і Червоної армії». Це було заявлено наприкінці 1920 р. і водночас намітилась тенденція до повної політизації громадського наукового життя.

Найявніші даної тенденції дала змогу виділити в розвитку політично-правової думки два етапи: перший – з початку 20-х років до початку 30-х, другий – 30-ті роки. У рамках першого політико-правова думка розвивалась в економічному і суспільно-політичному контексті практичної реалізації НЕПу, (Нова економічна політика). Для нього характерний розвиток науково-комуністичної та правової думки, проведення лінії «войовничого матеріалізму» і ідеології революційного марксизму.

У рамках другого періоду розвиток політико-правової думки звівся до: 1. Публікації та вивчення «Короткого курсу ВКП(б)», для закладення фундаменту тоталітарному сталінському режиму. 2. Створення КПУ (основа закладена в 1918 р.) 3. Створення системи політико-правової освіти. 4. Створення радянських партійних шкіл. 5. Створення в Харкові та відкриття Комуністичного Університету ім. Артема. 6. Відкриття українського інституту марксизму-ленінізму. 7. Відкриття в Харкові інституту політичної освіти. 8. У вищих навчальних закладах почали вивчати вчення Маркса, Енгельса, Леніна. 9. Усі політико-правові теорії, думки, погляди, ідеології підпорядковувались марксистсько-ленінській політиці.

На початку 1931 р. за наказом Сталіна в Україну з Москви приїхало 30 вірних сталінських учених на чолі з М. Мітіним та І. Юдіним, які провели «більшовизацію науки». Було зроблено висновок, що «наука, яка не є в наш час соціалістичною, не є власне наукою».

У 1933 р. в Україну знову приїхав М. Мітін для «поглиблення більшовизації української науки». В результаті цієї роботи українські науковці, письменники, публіцисти, теоретики масово поїхали не за своєю волею освоювати північні простори Росії. Українських теоретиків політико-правової думки поділили на такі табори: 1. Націоналісти-фашисти. 2. Меншовики-троцькістизинів'євці. 3. Болото. На той час вже непотрібні були творчі розробки. Головним стало цитувати Маркса, Енгельса, Леніна і, особливо, Сталіна. За два неповних роки лише в Україні розійшлося біля 5 млн примірників «Короткого курсу ВКП(б)».

Після трагічної смерті *М. Хвильового* (1893 – 1933), українського письменника, публіциста, політичного діяча, фактично на довгий період було поставлено крапку в розвитку незалежної суспільно-політичної думки України. Все населення примусово вивчало «Короткий курс ВКП(б)», бо вважалося, що це не просто підручник, а останнє «откровення» марксизму-ленінізму, і всі повинні його вивчати і жити за ним. Українська політико-правова думка звелася до коментування марксистсько-ленінсько-сталінської політичної доктрини.

Відродилася вона практично вже під час «Хрущовської відлиги» у 60-ті роки ХХ ст. Представники її увійшли в історію як «дисиденти», або «шістдесятники». Це були письменники, журналісти, історики, психологи, юристи: С. Вірун, М. Горинь, І. Дзюба, І. Драч, І. Кандиба, С. Караванський, Л. Костенко, Л. Лук'яненко, В. Мороз, Є. Сверстюк, В. Стус, В. Чорновіл та ін. Їхні твори зробили значний внесок у загальний розвиток української політико-правової думки. Їх ідеї діяли як каталізатори сил оновлення. У 90-ті роки ХХ ст. в Україні розпочався справжній політологічний та правовий ренесанс.

24 серпня 1991 р. Верховна рада УРСР прийняла Постанову «Про проголошення незалежності України». 30 серпня Президія Верховної Ради України видала Указ «Про заборону діяльності Комуністичної партії України», а 4 вересня у Києві над будинком Верховної Ради України піднято національний синьо-жовтий прапор.

1 грудня 1991 р. проведено Всеукраїнський референдум та вибори Президента України. В ході референдуму 90,32 % його учасників висловилися за незалежний шлях розвитку України. Першим Президентом незалежної України на альтернативній основі було обрано Л. Кравчука.

Розпочався новий етап розвитку правової думки в Україні, який забезпечив як формалізацію найважливіших демократичних державотворчих ідей в Конституції України 1996р., так і їх впровадження в практиці побудови незалежної держави та реалізації реформ різних сфер державного і суспільного життя.

Наукові розробки та розвідки попередників значною мірою впливають на правотворчий та правозастосовчий процеси в Україні, вдосконалюючи та змінюючи принципові підходи до бачення сутності і ролі держави в умовах сьогодення а також впливаючи на оцінку місця і значення права, утвердження його пріоритету в сучасному суспільному житті.

Література:

1. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть? / М. С. Грушевський. – К.: Знання, 1991. – 240с.
2. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 122с.
3. Копиленко О. Л. «Українська ідея» М. Грушевського: історія і сучасність / О. Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1991. – 182с.
4. Кормич А. І. Історія вчень про державу та право / А. І. Кормич. – К.: Правово єдність, 2009. – 311с.
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – Нью-Йорк: Булава, 1954. – 470с.

УДК 340:323

Суханова Д. С., ОДУВС

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ВИДІВ ПРЕЗУМПЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

У статті досліджено місце, роль і значення правових презумпцій в правовій політиці держави, в першу чергу, судово-правової, і виявлення сучасних тенденцій правової політики у сфері правозастосування правових презумпцій.

В статье исследованы место, роль и значение правовых презумпций в правовой политике государства, в первую очередь, судебно-правовой, и выявление современных тенденций правовой политики в области правоприменения правовых презумпций.